

neskriveno Zoreovo oslanjanje na Heideggerove i Gadamerove interpretativne zasade, koje se često prešutno preuzimaju i rijetko dolaze do riječi na onoj ravni intelektualnog poštenja kao što je to na djelu u ovoj knjizi. U okviru filozofijskoga života Hrvatske, zabrinjavajuće siromašnog interpretativnim zamasima ove vrste, Zoreova knjiga je vrijedan i poticajan prinos.

Petar Šegedin

Institut za filozofiju

Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb

petar.segedin@du.htnet.hr

Srećko Kovač, *Logičko-filozofijski ogledi*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005, 195 str.

Pitanjem odnosa filozofije i logike, te odnosa filozofije i nekih drugih znanosti, bave se izričito prva dva ogleda u Kovačevim *Logičko-filozofijskim ogledima*. U ogledu "Filozofija iznova kao znanost" istražuje se tradicija filozofije kao znanosti, te današnje stanje logike kao prilike za egzaktnost u filozofiji. Tek nakon Kanta možemo, u određenoj mjeri, vidjeti otklon od znanstvenog pristupa, odnosno od shvaćanja filozofije kao znanosti. Međutim, krajem devetnaestog stoljeća, s pojavom simboličke logike u djelima Fregea i Russella počinje povratak filozofiji kao znanosti. Kovač to shvaća kao reformu filozofije, koja je zahvatila njezinu samu osnovicu, logiku (str. 15–16). Kao doprinos tome posebno se izdvaja Fregeovo popćavanje pojma funkcije (str. 16), na taj način da njeni argumenti mogu biti ne samo brojevi, već i predmeti općenito. Također se izdvajaju, kao posebno važni, dva Russellova doprinosa (str. 17): teorija određenih opisa i teorija tipova, pri čemu je prva važna u ontologiji, kako bi se razjasnilo ontologijsko pitanje o onome što jest, odnosno što je opravdano smatrati entitetom (str. 17–18). S druge strane, Russell svoju teoriju tipova koristi kako bi dao odgovor na neka protuslovlja (str. 20), pa razni problemi, poput Lažljivca ili Russellovog paradoksa, gube smisao kada se jednom provede stratifikacija koju nalaže teorija tipova. Problem je što je teorija tipova prerestriktivna u pogledu smislenosti iskaza, kako je to među ostalima Quine formalno izložio u svom članku "New Foundations for Mathematical Logic", a neformalno u svojoj autobiografiji *The Time of my Life*.

Sve što bi predstavljalo nelegitimnu cjelokupnost trebalo bi biti odbačeno kao besmisleno. Unatoč tome, Quinea se smatra (str. 23–25) nastavljачem Russellovih ideja, zato što je svojom kritikom teorije tipova znatno pridonio upravo njenom unapređivanju. Kovač smatra da je Quineov pristup netipski i u mnogočemu nalik na Zermelov. Ovo je održivo u kontekstu logike, no u kontekstu teorije skupova, ponegdje se u literaturi upravo navodi Quineov pristup u “New Foundations for Mathematical Logic” kao primjer tipskog pristupa teoriji skupova (npr. u Kunenovoj knjizi *Set Theory*). Osnovni razlog tome je to što se prihvaća princip komprehenzije, nazvan R3, ali se njemu postavlja uvjet stratifikacije, čime se dobiva R3', koji je tipski određen aksiom iz “New Foundations for Mathematical Logic”. Kao sljedeći filozofijski važan korak u razvoju moderne logike uzima se Kripkeovo shvaćanje krutosti unutar modalne logike. Na samom kraju ogleada (str. 26–27), razmatra se problem vjerovanja, te se uvodi teza da je vjerovanje delogifikator (str. 26).

Drugi oglead, “Filozofija je znanost”, svojevrsan je nastavak pret hodnoga, koji istražuje pitanje ontologijskih posljedica Gödelova teorema nepotpunosti, Tarskijevog teorema nedefinirljivosti istine, Church-Turingove teze, te AGM postulata u teoriji promjene vjerovanja. Gödelov rezultat iz 1931. (ilustriran na str. 32–33) bio je vjerojatno najpoznatiji od njih: formalni dokaz nepotpunosti aritmetike prvog reda i logike višeg reda. Tarski je vjerojatno ostao najzapamćeniji po svojoj formalnoj definiciji istine (str. 35–37), no njegov važan rezultat (u istom radu), koji je u neku ruku ostao pomalo u sjeni njegove definicije istine, bio je dokaz nemogućnosti definiranja pojma istine unutar nekog jezika, makar se taj teorem najčešće veže za aritmetiku prvog reda (str. 37). Turing (1936) je zaslužan za (teorijsku) konstrukciju Turingova stroja, što je imalo veliku ulogu u razvoju informatike, te ga se danas smatra njezinim začetnikom. Pitanje Turingova stroja, odnosno načelne svodljivosti svih ljudskih kognitivnih procesa na automatizirane postupke, smatra se iznimno bitnim za filozofiju uma (str. 37–38). To je, kako se argumentira (str. 38), važna poveznica jedne klasične filozofijske discipline sa samom kralježnicom informatike. Nastavak ogleada (str. 39–42) posvećen je znanju i vjerovanju u logici, te problemu na koji je pozornost skrenuo Hintikka – logičkom sveznanju (str. 41). Kao nastavak Hintikkina rada (str. 43–45) razmatraju se AGM postulati, koji pripadaju jednom od najnovijih polja logike, dinamici vjerovanja. Zadnji dio ogleada (str. 45–48) bavi se jednim od najpoznatijih kritičara scijentifikacije filozofije, Martinom Heideggerom. Argumentira se da se iz Heideggerovih spisa može iščitati i stav gotovo dijametralno suprotan od onog koji mu se tradicionalno pripisuje.

Svi argumenti koji se iznose u ova dva uvodna ogleada nipošto ne tvrde da se filozofija svodi u potpunosti na znanost (str. 48), čak niti da

je takav radikalni pristup, pa makar i u načelu, moguć. Štoviše, izgleda da neka svojstva logike, koja je prikazana kroz cijelu knjigu kao glavna metoda za ustroj filozofije kao egzaktne znanosti, poput neodlučivosti logike prvog reda (str. 37–39) sugeriraju upravo suprotno.

S većinom temeljnih pitanja pred-formalnog dijela logike bavi se treći ogleđ, “Obični i formalizirani jezici u logici”. Promatra se na koji način formalizam otklanja dvosmislenosti koje se mogu javiti unutar običnog jezika, a koji su rješivi samo provjeravanjem konteksta (str. 51). Uz to je vezano i pitanje prikazivanja subjekta kao određene vrste priroka. Ovo je Quineov pristup ontologiji (str. 58), inspiriran u mnogočemu Russellovom teorijom određenih opisa, na taj način da *postojati* znači isto što i biti vrijednost vezane varijable. Na modalnu logiku se gleda kao na jedno drugačije proširenje logike prvog reda (str. 60–61). Ona oblikuje zdravorazumske intuicije oko shvaćanja mogućnosti i kondicionalnih, odnosno, protučinjeničnih situacija. Semantika modalne logike uključuje pojam svjetova i relacija dostupnosti, pri čemu imena, odnosno logičke konstante, dobivaju posebnu ulogu.

Pitanjem imena u logici bavi se četvrti ogleđ u zbirci, “Imena – granični slučajevi prijevoda”. Imena su granični slučajevi prijevoda, budući da ih možemo parafrazirati kao određene opise (str. 63), čime gube svoje sintaktičko postojanje i svoju semantičku neovisnost. Pojam koji se već ovdje javlja s obzirom na jezik, a koji svoju potpunu vrijednost poprima tek kad se u obzir uzmu metafizičke mogućnosti (modalna logika) jest pojam krutosti. Ovo nas opet dovodi do pitanja vjerovanja (str. 71–73, 74–76) i do sloma osnovnih logičkih zakona. Usprkos toj ulozi delogifikacije, zaključak ogleđ (str. 73–74) je više ontologijski orijentiran. Ako smo spremni zajedno s Quineom tvrditi (usp. *Word and Object* i “Speaking of Objects”) da je semantička uloga nekog imena njegova referencija, čime god ona bila određena, tada, u stvari, tvrdimo da je naša upotreba imena jedan od kriterija toga što je u našem jeziku predmet (str. 73).

Quineu je posvećen peti ogleđ, pod naslovom “Quineov platonizam i antiplatonizam”. Ovaj kratak ogleđ razmatra u kojem smislu Quine prihvaća platonizam, a u kojem ga pak odbacuje (str. 78), te na koji se način platoničko pitanje što je ideja svodi na pitanje što je prirok (str. 86–87). Ekstenzionalni platonizam (str. 78), u smislu klasa, ima dimenziju ontologijske nevinosti, budući da postoji jasan kriterij za identitet klasa: aksiom ekstenzionalnosti. Isti kriterij za attribute ne vrijedi. Štoviše, attribute se upravo diskriminiraju s obzirom na mogućnost primjene aksioma ekstenzionalnosti (usp. Quineovu knjigu *Set Theory and its Logic*). Quineu je platonizam koji prihvaća attribute upravo zato neprihvatljiv.

Ogledi “Napomene uz Gödelov ontologijski dokaz” i “Neki oslabljeni gödelovski ontologijski sustavi” bave se Gödelovim ontologijskim

dokazom Božje opstojnosti. Prvi od ta dva ogleđa istražuje Gödelova filozofijska stajališta (str. 98–105) i njegovu vezu s Kantom, prvenstveno po pitanju ontologijskog dokaza Božje opstojnosti (str. 95–98). Njihova se veza sastoji prvenstveno u tome što je Gödel imao prilike u svom ontologijskom dokazu odgovoriti na Kantovu kritiku, te je našao formalni način da se dokaže postojanje bogolikog bića.

Ovaj ogleđ služi i kao uvod za bolje razumijevanje sljedećeg ogleđa, “Neki oslabljeni gödelovski ontologijski sustavi”, koji je pisan puno formalnijim stilom. Taj se ogleđ bavi dorađivanjem sustava u kojem bi Gödelovi rezultati bili ponovljivi. Gödel je izvorno radio u $S5$ sustavu, no u ovom ogleđu dokazuje se da je iste rezultate moguće dobiti u KB sustavu, koji je ontologijski puno manje obvezujući. Prava snaga spuštanja na KB sustav sastoji se u tome što je zapriječeno opće modalno urušavanje, a kontingencije ostaju dopuštene (str. 107). Jezik u kojem se provodi dokaz sadrži jedno svojstvo trećeg reda (pozitivnost), lambda-apstraktor, te uobičajene elemente logike drugog reda. Sustav koji se, tako definiran, dobije nalik je Magarijevom (po pitanju koji se aksiomi odabiru), s time da je izvorni Magarijev sustav bio inačica $S5$, dok je ovaj verzija bazirana na K . U tom sustavu je dokažljivo bez premisa da je moguće da opstoji neko bogoliko biće. Posljedica ovog sustava, u kojem nije uključen Gödelov aksiom koji govori da za svako svojstvo vrijedi da, ako je pozitivno, onda je nužno pozitivno, jest relativiziranje vrijednosti (str. 116), odnosno, da bi se odgovorilo na pitanje koja su svojstva pozitivna, mora se gledati u relaciji s određenim svijetom. Ako se želi govoriti o pozitivnim svojstvima *simpliciter*, prisiljeni smo prihvatiti neke dodatne teoreme. Zato se dodaju ostali Gödelovi teoremi i definicije, te se uvodi KB sustav, nazvan O_{KB} . U njemu se izražavaju ostali aksiomi, kao i definicije nekih pomoćnih pojmova kao što su Bog, nužna opstojnost i bit. Iz sustava O_{KB} upotpunjenog Gödelovim aksiomima dokazuje se da opstoji bogoliko biće, da ono nužno opstoji, te njegova istovjetnost kroz svjetove (str. 119–120). Interesantno je da se isti dokaz može proširiti da uključuje više božanstava (str. 122), ali, treba napomenuti, uz uvjet da njihov broj bude konačan.

Na samom početku razvoja suvremene logike nailazimo na dva hrvatska logičara koji su se veoma rano počeli baviti formalnom logikom: Franjo pl. Marković i Mate Meršić. Njima se bave zadnja dva ogleđa u knjizi, “Franjo pl. Marković i algebarska logika” i “O Meršićevoj logici”. Kao najvažnije doprinose Franje pl. Markovića u hrvatskoj filozofiji treba izdvojiti njegovo uvođenje simboličke notacije u hrvatske filozofske krugove, kao nečega dotad nepoznatog u Hrvatskoj, te činjenicu da je postavio neka pitanja koja su danas u samom središtu filozofijskog zanimanja. Važna je i njegova kritika Booleovog pokušaja uvođenja simboličke notacije (str. 140–151), pri čemu je jedan od prigovora Booleovom pristupu bio da neka logička svojstva, npr. komutativnost, vrijede u logičkom smislu,

ali ne u psihologijskom (str. 142). Ovdje je naznačen problem koji će se razviti tek kasnije u anglo-američkoj filozofijskoj tradiciji, te postati poznat kao problem supstitucije u intenzionalne kontekste.

Ogled o Mati Meršiću razmatra prvenstveno njegovu kritiku silogistike i vezu sa semiotikom. Ako moderna logika treba biti od koristi u rješavanju nekih od istaknutijih logičkih problema, Meršić smatra da je nužno prihvatiti matematiku beskonačnosti (str. 161). Meršić je puno više pažnje u logici, kao i u geometriji, posvećivao semantici nego sintaksi, smatrajući ujedno da je besmisleno davati bilo kakav dokaz suvislosti cijelog sustava, već da treba ispitivati istinitost svakog pojedinog aksioma (str. 163). Njegova oštra kritika silogistike (str. 164–169), temelji se prvenstveno na novom shvaćanju logike kao algebarske discipline, pri čemu se uzima da su osnovni pojmovi *sve*, *nešto* i *ništa*; u okviru te razdiobe, stara aristotelovska podjela gubi smisao, jer postoje i stavci koji se nalaze između *svega* i *ničega*.

Sandro Skansi
sandro@skansi.com

Žarko Paić (ur.), *Izgleđi povijesnog mišljenja. Zbornik radova povodom osamdesete obljetnice rođenja Vanje Sutlića*, Tvrđa, Zagreb 2006, 210 str.

Knjiga *Izgleđi povijesnog mišljenja* zbornik je za objavljivanje priređenih izlaganja s filozofskog simpozija *Izgleđi povijesnog mišljenja: Uz osamdesetu obljetnicu rođenja Vanje Sutlića*, koji je u organizaciji časopisa za teoriju, kulturu i vizualne umjetnosti *Tvrđa*, Hrvatskog društva pisaca i Hrvatskog centra PEN-a održan 6. i 7. listopada 2005. u Zagrebu. Zbornik je uredio jedan od sudionika i organizatora skupa, Žarko Paić, koji je napisao i “Predgovor” (str. 7–8).

Iz naravi Sutlićeva filozofiranja određena četiri tematska okružja simpozija zadržana su i u knjizi, dijeleći tekstove četrnaest izlaganja u četiri cjeline: “Toponimija povijesnog mišljenja” (str. 9–97), “Sutlić i Heidegger” (str. 99–119), “Sutlić i pitanje umjetnosti (str. 121–153), “Sutlić i problemi suvremenog svijeta” (str. 155–204). Knjiga završava bilješkama o izlagачima, tj. o autorima tekstova.